

СЪВРЕМЕННИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Основната цел на изследването е да се установи мястото, тежестта и при възможност тенденциите в развитието на сектора на МСП в България през периода 1996 – 1999г. Анализът е основан на данни на годишни баланси и отчетите за приходи и разходи на фирмите, за които НСИ събира информация. Изследвани са размерната структура на предприятията, техният принос в брутната добавена стойност, продажбите, заетостта, износът и вносът, анализирани са печалбата, рентабилността, дълготрайните материални активи и задължението на различните групи предприятия. Сравняват се резултатите по размерни групи, форми на собственост и отраслова принадлежност.

Резултатите от изследването показват, че микрофирмите се приспособяват по-лесно към условията на пазарното стопанство и като цяло размерната структура на икономиката се приближава до тази в страните от ЕС.

В студията е анализирано състоянието на сектора на малките и средните предприятия (МСП) в българската икономика през периода 1996-1999г. – неговото място, тежест и специфика, а където е възможно, се прави опит да се установят тенденциите в неговото развитие.

Анализът се основава на агрегирани данни от годишните баланси и отчетите за приходите и разходите на фирмите, за които НСИ е събирал информация през изследвания период. В съвкупността от изследвани предприятия не са включени част от финансовите предприятия – банки, застрахователни и инвестиционни дружества и инвестиционни посредници.

Една част от показателите – активи (без дълготрайните материални активи), задължения и заеми, се предоставят само от предприятията, които водят двустранно счетоводство. Поради това анализът по тези показатели се разпростира само върху тях.

Размерните групи са определени според Закона за МСП. За да има съпоставимост с анализите на МСП, които се правят в страните – членки на ЕС, е добавена междинна група – фирми със заети от 101 до 250 лица.

При анализа термините фирма и предприятие са използвани като

¹ Митко Димитров е ст.н.с. II ст. д-р в Икономически институт на БАН, директор, завеждащ секция "Икономика на фирмата", тел: 9875879, факс: 9882108, e-mail: m.dimitrov@iki.bas.bg (автор на Въведение, раздел 1-4, 8-10, изводи).

² Страхил Руйчев е докторант в УНСС, катедра "Индустриален бизнес и предприемачество", сътрудник в Центъра за развитие на предприемачеството към УНСС, тел: 9625268, e-mail: strahor@unwe.acad.bg (автор на раздел 5, 6, 7).

равнозначни.

1. Обхват на анализа

През периода 1996-1999г. се наблюдава тенденция към увеличаване на общия брой на фирмите, обхванати в анализа – от 178 хил. на повече от 211 хил. Това отразява тенденцията към нарастване на общия брой на предприятията в България, но една част от това увеличение се дължи и на по-пълния обхват на фирмите от страна на НСИ. Нараства броят на микрофирмите и малките фирми. Броят на средните фирми продължава да се колебае около 2100. Намалява броят на компаниите със 101-250 заети и на големите фирми.

Таблица 1

Брой на фирмите, обхванати от анализа

Година	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	МСФ – общо	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996	178 000	164 092	9 109	2 076	175 277	1 786	937
1997	189 367	175 101	9 825	2 040	186 966	1 626	775
1998	205 643	190 008	11 129	2 153	203 290	1 555	798
1999	211 329	195 313	11 761	2 104	209 178	1 412	739

Източник: НСИ.

Продължава да е актуален въпросът за пълния обхват на действащите фирми в България. Броят на стопанските и други субекти, регистрирани в Булстат, е съответно 546 хил. през 1998г. и 659 хил. през 1999г. Разликата между тези данни и броя на фирмите, за които НСИ успява да събере информация, частично се дължи на факта, че много фирми вече или все още не са икономически активни (80 до 100 хил. годишно). Друга част са юридически лица, които имат регистрация в Булстат, но по същество не упражняват стопанска дейност (40 до 60 хил. годишно). Въпреки това остава разлика от 150 до 200 хил., което ни кара да допуснем възможността част от фирмите да не са били обхванати от НСИ и че техният брой съвсем не е малък. Това не е само български проблем. Дори в страни с установени институции и традиции в събирането на информация не могат да бъдат обхванати абсолютно всички компании. Необхванати са обикновено микрофирмите и затова статистическите институти на редица държави предпочитат дори да не предоставят официални данни за такива с по-малко от 5 заети лица.

Логично е да се предположи, че необхванатите предприятия в България също са микрофирми и че техният брой е по-голям, отколкото в страните с развита пазарна икономика. Този факт трябва да се има предвид, когато се правят например международни сравнения за броя на фирмите на 1000 човека от населението или за гъстотата на фирмите, или когато се оценяват показателите за дейността на микрофирмите като размерна група. Извадката, с която разполагаме, обаче е достатъчно пълна за другите размерни групи, както и за групата на МСП общо, особено за показателите, които не са свързани с броя на предприятията, а със заетите и дейността на фирмите.

2. Структура на фирмите според техния размер, форма на собственост и отраслова принадлежност

На пръв поглед размерната структура на предприятията изглежда неизменна. Промените в рамките на една година водят до увеличение или намаление с десети или дори стотни от процента. След първоначалните бързи и драстични промени в размерната структура, дължащи се на масовото, бурно създаване на микро- и малки предприятия, делът на тези две групи надхвърля 98% от общия брой на предприятията в България, в т.ч. над 92% само за микрофирмите.

При толкова голяма тежест само на една размерна група наистина промените изглеждат незначителни от гледна точка на статистическия анализ. Повече резултати в този случай могат да се постигнат, ако акцентът в анализа се насочи към групите с малка тежест. Останалите три размерни групи имат 1% или дори по-нисък относителен дял и при тях дори най-малките промени имат сравнително важно значение.

Данните от табл. 2 показват определена тенденция към промяна на размерната структура на предприятията. Увеличени са броят и относителният дял на микро- и на малките фирми. При първата група тази тенденция е съвсем слаба, а що се отнася до относителния им дял, по-скоро може да се говори за стагнация. При останалите три групи и през 1999г. се наблюдава намаление с 0,04 до 0,09 процентни пункта, но относително това прави 5 до 10% годишно, което съвсем не е за подценяване.

Таблица 2
Структура на изследваните фирми по големина и форма на собственост (%)

	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	МСФ – общо	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996 г.							
Обществен сектор	100	11,35	30,18	18,73	60,26	24,21	15,53
Частен сектор	100	94,49	4,40	0,67	99,56	0,34	0,10
Общо	100	92,19	5,12	1,17	98,48	1,00	0,53
1997 г.							
Обществен сектор	100	17,04	34,33	18,17	69,54	19,29	11,17
Частен сектор	100	94,04	4,58	0,72	99,34	0,47	0,18
Общо	100	92,47	5,19	1,08	98,74	0,86	0,41
1998 г.							
Обществен сектор	100	19,59	34,82	17,93	72,34	17,04	10,61
Частен сектор	100	93,57	4,94	0,78	99,29	0,49	0,22
Общо	100	92,40	5,41	1,05	98,86	0,76	0,39
1999 г.							
Обществен сектор	100	24,76	34,33	15,11	74,20	14,36	11,47
Частен сектор	100	93,24	5,21	0,83	99,28	0,68	0,22
Общо	100	92,42	5,56	1,01	98,99	0,67	0,35

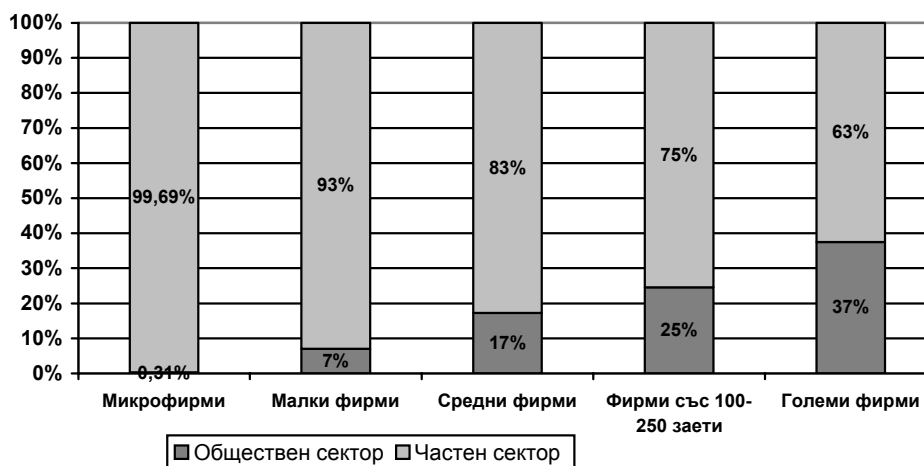
Източник: НСИ и собствени изчисления.

Причините за посоченото намаление са две. Първо, част от фирмите с над 101 заети отпаднаха поради изпълнението на програмата за изолация и реструктуриране на губещите държавни предприятия. С по-голяма тежест е втората причина – продължава съкращаването на заети основно в държавните предприятия, което за една част от тях означава преминаването им в по-ниска размерна група.

Източникът на промени са главно държавните предприятия, които са едва 1.14% от всички фирми в страната, но промените в тях се отразяват върху размерната структура най-вече чрез средните и големите предприятия, където относителният дял на държавните е все още значителен (вж. фиг. 1).

Фигура 1

Дял на обществения и частния сектор по групи предприятия

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Интересни са структурните промени вътре в държавния и частния сектор. Противно на общата тенденция, относителният дял на частните микрофирми намалява през целия период. Причината не е в съкращаването на техния брой, а в това, че броят и относителният дял на предприятията от всички останали размерни групи се увеличава много по-бързо в резултат от приватизацията. Ако се сравни структурата на частния сектор с общата структура, се вижда, че все още частните микрофирми са с по-висок, а всички останали групи – с по-нисък дял, отколкото в цялата икономиката. Това означава, че може да се очаква още известно време – до приключване на приватизацията на МСП, да се развива процес на разнопосочна промяна на структурата на предприятията от частния сектор.

През 1999г. в държавния сектор продължава да се наблюдава типичната за него размерна структура, при която относителният дял на микропредприятията е много по-нисък, а този на всички останали групи – много по-висок в сравнение с икономиката като цяло.

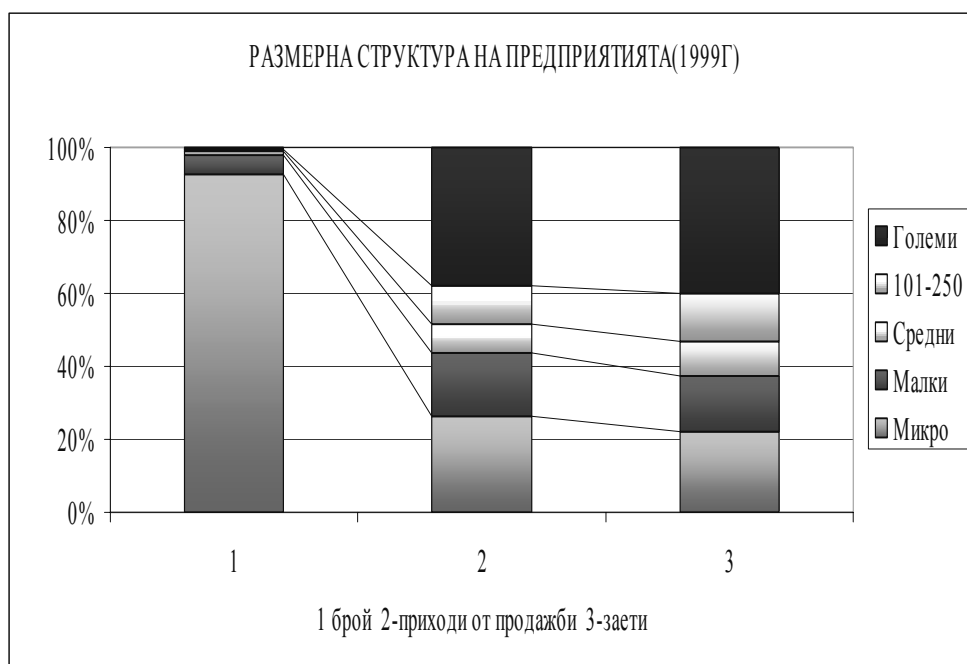
По-точна представа за важноста на различните размерни групи предприятия дава техният относителен дял в заетите лица или в приходите от продажби (вж. фиг. 2). Тези показатели дават възможност да се преодолее потискащото на пръв поглед влияние на огромния брой микропредприятия и картината за размерната структура на икономиката да бъде по-реалистична.

От фиг. 2 ясно се вижда, че сред предприятията, за които НСИ събира информация, най-висок относителен дял имат големите (около 40%), на второ място са микропредприятията (малко над 20%), след тях са малките, тези със 101-250 заети и средните предприятия. Данните показват

нормализация на размерната структура на българската икономика, изразяваща се в увеличаване дела на микро- и малките предприятия и намаляване този на големите в броя на заетите и приходите от продажби на предприятията. Като цяло подреждането по важност на размерните групи предприятия съвпада с това в ЕС, но все още делът на големите фирми в България е доста по-висок, а на микропредприятията – доста по-малък от този в Съюза.³

Фигура 2

Размерна структура на предприятията (1999г.)

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Промените в относителния дял на предприятията (вж. табл. 3) могат да се разглеждат като основен показател за икономическата активност в съответните отрасли. През целия 4-годишен период в два от отраслите – “преработваща индустрия” и “строителство”, относителният дял на предприятията намалява. Този факт е в съзвучие с общото състояние на двата отрасъла. Разликата е в това, че за индустрията по-лошите резултати, в сравнение със средните за страната могат да се разпрострат върху целия 10-годишен преходен период, докато при строителството има един първоначален етап на повишена активност – особено в сектора, свързан с жилищното строителство, са създадени много нови фирми. Освен това през 1999г. намалението на относителния дял на предприятията в отрасъл “Строителство” е минимално и може да се говори за стабилизиране на относителния дял на строителните фирми.

³ Вж. European Observatory for SME, EIM, 1996, p. 49.

Таблица 3

Структура на фирмите по агрегирани отраслини групи (%)

Отрасъл	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.
Общо за страната	100,00	100,00	100,00	100,00
Селско, горско стопанство, лов и риболов	3,7	3,7	3,5	3,45
Добивна индустрия	0,1	0,1	0,1	0,08
Преработваща индустрия	13,4	12,7	12,5	11,83
Производство и разпределение на ел. енергия, газ и вода	0,1	0,1	0,1	0,07
Строителство	4,8	4,3	3,9	3,87
Търговия, ремонт на автомобили и битова техника	49,1	51,3	50,7	50,64
Хотели, общежития и обществено хранене	9,3	9,3	9,4	9,42
Транспорт и съобщения, агенции за пътуване и туризъм	7,4	6,9	7,7	7,59
Финанси, кредит, застраховки	0,4	0,4	0,5	0,71
Операции с недвижимо имущество, наемодателна дейност	9,3	9,0	8,5	9,02
Образование	0,6	0,6	0,6	0,67
Здравеопазване и ветеринарна дейност	0,3	0,3	0,5	0,59
Други услуги и дейност на неправителствени организации	1,5	1,4	1,9	2,06

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Броят на фирмите от отрасъл “Финанси, кредит и застраховки” нараства по-бързо, отколкото общия брой на фирмите в страната. Същото се отнася и за техния относителен дял. Прави впечатление, че увеличението е съществено през последните 2 години и особено през 1999г. (+42%).

През последните 2 години почти всички отрасли, в които се предлагат лични или производствени услуги, показват увеличение на относителния дял на фирмите. В същото време в отрасъл “Търговия” се отчита намаление или стабилизиране, но след като през 1997г. има чувствително увеличение с 2 процентни пункта. Съществува известна “цафетност” в реакцията на предприятията от различните отрасли на макроикономическата стабилизация. Най-бързо са реагирали фирмите от отрасъл “Търговия”, след това от “Транспорт и съобщения”, “Туризъм”, “Финанси” и “Други услуги”, докато промишлените предприятия ще реагират вероятно през следващите години.

Структурата на предприятията по отрасли отразява няколко показателни зависимости и тенденции. От всички създадени фирми най-голям е дялът в отрасъл “Търговия” – през последните 4 години около половината от всички фирми осъществяват дейността си в него. Следващи по брой на фирмите са отраслите “Преработващата индустрия”, “Хотели, общежития и обществено хранене”, “Операции с недвижимо имущество” и “Транспорт, съобщения, агенции за пътуване и туризъм” – във всеки от тях действат от 7 до 13% от всички предприятия. В другата крайност са отраслите “Добивна индустрия” и “Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода”, в които действат по-малко от 0,1% от общия брой на предприятията.

Микропредприятията преобладават (вж. табл. 4) в отраслите “Хотелиерство и обществено хранене”, “Транспорт и съобщения и агенции за пътуване и туризъм” и “Операции с недвижимо имущество”. В отрасъл “Финанси, кредит и застраховки” преобладават малките и микропредприятията; в “Строителство” – средните, а в останалите отрасли – “Добивна индустрия” и “Преработваща индустрия” – големите предприятия.

Таблица 4
Структура на фирмите по агрегирани отраслови групи (Б16) и големина (%)

Отрасъл	Микрофирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
<i>Общо за страната</i>	92,42	5,57	1,00	0,67	0,35
<i>Селско стопанство и др.</i>	69,48	24,03	4,12	1,82	0,55
<i>Добивна индустрия</i>	44,51	19,08	8,67	11,56	16,18
<i>Прераб. индустрия</i>	78,81	12,97	3,47	2,87	1,88
<i>Ел. енергия, газ и вода</i>	41,30	15,94	7,97	9,42	25,36
<i>Строителство</i>	80,13	14,12	3,02	2,11	0,61
<i>Търговия и ремонт</i>	96,50	3,10	0,27	0,11	0,02
<i>Хотели и др.</i>	97,24	2,20	0,31	0,18	0,09
<i>Транспорт, съобщения и др.</i>	95,30	3,12	0,79	0,52	0,29
<i>Финанси, кредит, застраховки</i>	92,27	7,13	0,40	0,13	0,07
<i>Недви. имущество и наеми</i>	94,43	4,40	0,67	0,36	0,14
<i>Образование</i>	96,04	3,33	0,35	0,21	0,07
<i>Здравеопазване</i>	96,77	2,83	0,32	0,08	0,00
<i>Други услуги</i>	91,67	6,15	0,94	1,10	0,14

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Подобно разнообразие в преобладаващите размерни групи за различните отрасли е типично за пазарните икономики. По този признак отраслите в нашата страна също се приближават до състоянието в развитите икономики. Сравнението с ЕС показва, че различие съществува само в един отрасъл – “Транспорт и съобщения”. В страните от Съюза в “Транспорт” преобладават големите предприятия, а в “Агенции за пътуване и туризъм” – малките и средни. В България данните за тези две групи са обединени и според тях преобладаващи са микропредприятията. Причината е в наличието на многобройни микрофирми, предлагащи услуги за пътуване и туризъм, които в бъдеще вероятно ще бъдат уедрени в резултат от вътрешната и външната конкуренция.

Като цяло резултатите от анализа на структурата на фирмите според техния размер, форма на собственост и отраслова принадлежност показва, че тези структури до голяма степен са нормализирани. Във всяка от тях съществуват частични диспропорции, чието преодоляване в основни линии ще определя насоките на промени през следващите години.

3. Приносът на МСП в брутна добавена стойност

През 1999г. малките и средните предприятия са създали 30,72% от брутна добавена стойност (БДС) на всички фирми в България (вж. табл. 5). Продължава тенденцията, започнала от 1998 г., на увеличаване на този дял, като през 1999г. е надхвърлен най-високият, регистриран досега дял – 27,3% през 1996г. Това е положителна тенденция, отразяваща процеса на приближаване на размерната структура на българската икономика до тази на развитите пазарни икономики. Ако се вземе предвид дефиницията за МСП, която се използва в ЕС (до 250 заети лица), делът на БДС, създадена в тях, е още по-голям – 42,76%. Въпреки благоприятните тенденции на увеличения, този дял все още е по-нисък в сравнение със западноевропейските страни, където надхвърля 50%.

Таблица 5

Дял на фирмите според тяхната големина и сектор
в брутната добавена стойност (%)

	Микрофирми	Малки фирми	Средни фирми	МСФ – общо	Фирми със 101 до 250 заети лица	Големи фирми
1996 г.						
Общо	9,81	11,37	6,11	27,29	11,04	61,67
Обществен сектор	3,61	4,25	3,54	11,40	9,72	78,87
Частен сектор	26,43	30,45	13,02	69,90	14,58	15,51
1997 г.						
Общо	6,44	9,56	6,40	22,40	12,26	65,34
Обществен сектор	0,27	3,34	3,37	6,98	8,57	84,44
Частен сектор	16,76	19,96	11,44	48,16	18,42	33,42
1998 г.						
Общо	9,08	9,94	6,36	25,38	12,20	62,43
Обществен сектор	0,39	2,58	3,55	6,52	7,72	85,76
Частен сектор	18,95	18,31	9,55	46,81	17,29	35,91
1999 г.						
Общо	13,35	10,77	6,6	30,72	12,04	57,24
Обществен сектор	1,76	3,75	2,33	7,84	6,44	85,72
Частен сектор	23,14	16,69	10,2	50,03	16,76	33,21

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Основен принос за увеличаване дела на МСП в създадената от всички фирми брутна добавена стойност имат предприятията от най-малките размерни групи – микрофирмите (+3,54%). Стойностите за останалите размерни групи – средни предприятия и със заети от 101 до 250 лица, са близки до тези през 1997 и 1998г. Увеличението се дължи основно на рязкото нарастване на отчетената брутната добавена стойност, която се пада на една микрофирма (+44,1%), докато големите предприятия регистрират намаление (-0,4%), а тези от останалите размерни групи – сравнително слабо увеличение: малките предприятия – +3,2%, средните – +6,8% и тези със 101-250 заети – +9,4%. Посочените подчертано положителни резултати за предприятията от по-малките размерни групи не са изненадващи. Потвърждават се установени вече и при другите икономики зависимости – при стабилизиране на макроикономическите условия в една страна малките фирми са тези, които първи се възползват, реагират най-бързо и първи регистрират растеж.

Интересен е анализът на приноса за посочените тенденции според собствеността на отделните размерни групи предприятия (вж. табл. 6). Най-голям е на частните микрофирми – +4,19 процентни пункта, което е с 22% повече от 1998 г. Останалите групи показват резултати, близки до тези от предишните години. Микрофирмите от общественния сектор имат най-високо относително увеличение на приноса си (4,5 пъти), но то е само 1,4 процентни пункта, тъй като относителният дял на тези групи е много малък.

Повече от половината БДС през 1999г. е създадена в предприятията от частния сектор, в предприятията от общественния сектор тя преобладава единствено при големите предприятия (почти 70%). При останалите размерни групи от 75 до 95% от БДС се създава в предприятията от частния сектор на икономиката.

Таблица 6

Брутната добавена стойност, създадена от една фирма по размерни групи и сектори (хил. лв. по текущи цени)

	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
<i>1996 г.</i>						
<i>Общо</i>	4803	511	10672	25175	52860	562716
<i>Обществен сектор</i>	126409	40253	17820	23867	50749	642146
<i>Частен сектор</i>	1342	375	9277	26222	57106	209440
<i>1997 г.</i>						
<i>Общо</i>	42055	2931	77512	249685	600410	6714018
<i>Обществен сектор</i>	1288114	20704	125310	239189	5725956	9738571
<i>Частен сектор</i>	16072	2864	70042	255205	623988	2904670
<i>1998 г.</i>						
<i>Общо</i>	42049	4130	77244	255378	678334	6764473
<i>Обществен сектор</i>	1414737	28178	104849	280211	640863	11432670
<i>Частен сектор</i>	20000	4050	74118	246156	699071	3209225
<i>1999 г.</i>						
<i>Общо</i>	41,18	5,95	79,68	272,81	742,01	6741,55
<i>Обществен сектор</i>	1649,6	117,46	180,29	254,48	739,37	12328,09
<i>Частен сектор</i>	22,59	5,61	72,05	276,65	742,87	3392,05

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Анализът на приноса на МСП в създаването на брутна добавена стойност през 1999г. дава основания да се направят следните изводи:

- МСП показват по-добра приспособимост и по-бързо се възползват от подобряването и стабилизирането на макроикономическите показатели на икономиката;
- частните микрофирмите са с най-голям принос за нарастването на брутната добавена стойност през последната година;
- положителен, но не толкова висок е растежът на БДС в групите на МСП и тези със 101–250 заети лица. Резервите за по-нататъшно увеличаване на брутната добавена стойност могат да се очакват именно от ускоряване на растежа на тези предприятия – още повече, че като цяло те дават 3 пъти повече брутна добавена стойност от микрофирмите.

4. Структура на брутната добавена стойност

През 1999 г. продължава тенденцията от предишната година към промяна на структурата на брутната добавена стойност – намаляване дела на оперативната печалба и увеличаване на разходите за труд и за амортизации. Тези тенденции са много ясно изразени и са характерни за всички размерни групи (вж. табл. 7). В условията на общо увеличение на брутната добавена стойност за всички групи предприятия с изключение на големите очевидно е, че прирастът не се е разпределял равномерно между отделните компоненти. Разходите за труд и за амортизации са се увеличавали с много по-високи темпове от тези, с които се е повишавала брутната добавена стойност.

Таблица 7

Относителен дял на компонентите на брунтната добавена стойност (%)

	Всички фирми	Микрофирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101- 250 заети	Големи фирми	Обществен сектор	Частен сектор
<i>1996 г.</i>								
Оперативна печалба	43,61	67,85	56,24	41,93	27,51	40,48	39,66	54,22
Разходи за труд	47,71	25,61	36,12	51,81	64,67	49,93	51,13	38,56
Разходи за амортизации	8,67	6,53	7,64	6,27	7,83	9,59	9,21	7,21
<i>1997 г.</i>								
Оперативна печалба	51,54	64,65	57,99	41,13	40,18	52,45	50,25	53,70
Разходи за труд	46,52	31,99	39,46	56,43	58,38	45,79	48,12	43,85
Разходи за амортизации	1,94	3,36	2,56	2,44	1,43	1,75	1,64	2,44
<i>1998 г.</i>								
Оперативна печалба	20,79	56,84	22,52	10,33	18,22	16,85	15,45	26,87
Разходи за труд	62,33	33,13	64,13	73,59	70,13	63,61	65,29	58,96
Разходи за амортизации	16,88	10,02	13,35	16,09	11,65	19,54	19,27	14,17
<i>1999 г.</i>								
Оперативна печалба	16,26	52,39	13,29	2,91	14,03	10,39	9,39	22,05
Разходи за труд	63,82	36,06	67,73	74,35	70,93	66,85	68,99	59,45
Разходи за амортизации	19,92	11,55	18,98	22,74	15,04	22,76	21,61	18,5

Източник: НСИ и собствени изчисления.

В резултат от хиперинфлацията през 1996/1997г. изключително много са обезценени както работната сила, така и материалните активи. След 1997г. разходите за тези компоненти започват постепенно да се увеличават. От друга страна, тези разходи са до голяма степен нормативно определени – ревалоризацията на стойността на дълготрайните активи, увеличаването на минималната работна заплата, на социалните плащания и др. стават с решения на правителството и всички фирми се съобразяват с тях. За това допринасят и мерките за подобряване на отчетността, предприети през последните години. Следователно структурните промени в БДС до голяма степен отразяват процеса на нормализиране на разходите за труд и за амортизации, обусловени са от политиката на правителството, и са в съответствие с общата тенденция към нормализация на икономическия живот в страната.

Това твърдение може да бъде подкрепено и от сравнението с дела на разходите за труд в добавената стойност на различните групи предприятия в ЕС през 90-те години. При всички фирми този дял е 58%, микрофирмите имат по-нисък дял от средния, а всички останали размерни групи – по-висок, като най-висок е при малките и средните фирми.⁴ Следователно общата картина е същата. Различието е в това, че колебанията около средната величина в България са много по-големи, отколкото в ЕС.

Ако се разгледа структурата на брунтната добавена стойност по компоненти и по размерни групи, два са случаите, които трябва да бъдат коментирани – микро- и средните фирми. При първите делът на оперативната печалба е 3,2 пъти по-висок от средния, докато при вторите – 5,6 пъти по-нисък.

Високият относителен дял на оперативната печалба при микрофирмите се съпътства от най-ниския дял от всички размерни групи на разходите за труд. Най-логичното обяснение за това драстично разминаване със структурата на другите групи предприятия, е че част от дохода на

⁴ The European Observatory for SMES, 4-th Annual Report, EIM, 1996, p. 49.

собственика е отчетен като оперативна печалба. Причините за ниския относителен дял на оперативната печалба при средните фирми са две: Първо, разходите за труд при тях са най-високи в сравнение както със средните, така и с която и да е от другите размерни групи предприятия. Втората причина става по-ясна, когато се сравни структурата на брунтата добавена стойност на тези предприятия през 1999г. с тази през 1998г. Разходите за амортизации са увеличени с 6,7 процентни пункта, което е точно толкова, с колкото е намален делът на оперативната печалба, тъй като разходите за труд са останали на същото равнище. В случай, че се разглеждат и оперативната печалба, и разходите за амортизации като източници за инвестиции, то тогава положението на тези групи предприятия не се е променило през последната година. Нормативните изисквания са ги задължили да прехвърлят по-голяма част от брунтата добавена стойност за амортизационни разходи. Разбира се, не трябва да се подценява неблагоприятното влияние на ниския относителен дял на оперативната печалба за функционирането на едно предприятие и ако фирмите можеха да решават сами, те вероятно не биха направили толкова относително големи разходи за амортизации и за труд.

Различията в структурите на БДС между обществения и частния сектор не са толкова значими. Все пак се наблюдава една ясно изразена тенденция – разходите за труд и за амортизации при обществения сектор са по-големи от тези при частния, което е за сметка на по-малкия дял на оперативната печалба.

Това може да бъде обяснено главно със спецификата на размерните структури в двата сектора. Най-голямо значение в обществения имат големите предприятия, в които се създават 83,42% от брунтата добавена стойност. Затова относителният дял на отделните компоненти на БДС на предприятията от обществения сектор има много близък стойности до тези на големите фирми.

Структурата на БДС по отрасли (вж. табл. 8) показва много по-големи различия, отколкото по размерни групи. Първата разлика е в отношението между разходите за труд и за амортизации. В отраслите “Селско стопанство”, “Строителство”, “Финанси” и “Операции с недвижимо имущество” тя е 5-9 пъти. При останалите отрасли съотношението е 2,5 до 3 пъти. Тези различия до голяма степен са обусловени от характера на производството и спецификата на отраслите. Прави впечатление, че съотношенията са приблизително същите и през предишните години.

Втората особеност е, че съществуват отрасли, които отчитат отрицателна оперативна печалба – “Селско стопанство” и “Финанси, кредит и застраховки”. За разлика от размерните групи, в които отделните предприятия с оперативна загуба се неутрализират от печелившите предприятия във всяка група, тук губещите предприятия се натрупват в някои от отраслите. Сравнението с предишните години показва, че причината не е изцяло в отрасловите специфики, защото отраслите с губещи предприятия са различни през отделните години. През 1996г. това са “Строителство” и

“Финансови услуги”, през 1997г. липсват такива отрасли, през 1998г. са “Селско стопанство” и “Добивна промишленост”.⁵

Таблица 8
Структура на брутната добавена стойност по отрасли (%)

	Оперативна печалба	Разходи за труд	Разходи за амортизации
Общо за страната	-25,82	103,58	22,25
Селско, горско стопанство, лов и риболов	10,37	68,99	20,65
Добивна индустрия	3,82	73,16	23,01
Преработваща индустрия	21,72	55,10	23,18
Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода	15,14	76,13	8,73
Строителство	40,53	45,23	14,24
Търговия, ремонт на автомобили и битова техника	45,22	39,13	15,66
Хотели, общежития и обществено хранене	20,50	55,88	23,62
Транспорт и съобщения, агенции за пътуване и туризъм	-439,03	276,26	62,76
Финанси, кредит, застраховки	34,36	53,81	11,82
Операции с недвижимо имущество, наемодателна дейност	8,66	83,07	8,27
Образование	23,08	65,41	11,52
Здравеопазване и ветеринарна дейност	31,99	58,17	9,84

Източник: НСИ и собствени изчисления.

5. Динамика на приходите от продажби и от основна дейност на фирмите

Главната част от приходите от основна дейност на фирмите през 1999 г. от всички сектори и размерни групи се пада на приходите от продажби. Налице е също обратнопропорционална зависимост между размера на фирмите и дела на приходите от продажби. Той е най-висок при микрофирмите – 98,10%, и най-нисък при големите предприятия – 93,21%. Тази зависимост най-вероятно е резултат от по-широките възможности на последните да генерират финансови приходи от курсови разлики - например извънредни приходи от продажби на ненужни активи и др. През 1999г. малките фирми, вкл. и микрофирмите, реализират 42,88% от приходите от основна дейност на всички предприятия, което представлява увеличение с 4,7 процентни пункта спрямо 1998г. и 10,3 – спрямо 1997г. Това нарастване на дела на малките фирми се дължи на по-бавния растеж на приходите от продажби на средните, тези с персонал между 101 и 250 човека и големите фирми, както и на увеличения брой на микро- и малки фирми в икономиката (табл. 9).

От 1997 до 1999г. групата на микрофирмите стабилно увеличава процентния си дял в общите приходи от продажби за цялата икономика. Докато през 1997г. те реализират 18,76% от общите приходи от продажби, през 1999г. този дял вече възлиза на 26,19%. Увеличението става почти изключително за сметка на големите фирми, които от 49,37% през 1997г. намаляват относителния си дял в продажбите през 1999г. до 37,61%.

⁵ Вж. Доклад за МСП 1996-1999 г., АМСП, С., 2000, с. 46.

Въпреки това последните остават размерната група с най-значителен принос в съвкупните приходи от продажби в българската икономика. Що се отнася само до частния сектор обаче, групата на микропредприятията е доминираща по този показател.

Таблица 9

Приходи от продажби на фирмите според техния размер и сектор по цени за съответната година в хиляди деноминирани левове

Сектори	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-249 заети	Големи фирми
1996 г.						
Общо	3 713 888	774 112	509 857	190 024	372 401	1 867 492
Обществен сектор	2 178 625	96 431	60 152	76 165	193 685	1 752 191
Частен сектор	1 535 262	677 681	449 704	113 858	178 716	115 300
1997 г.						
Общо	33 500 792	6 284 412	4 898 821	2 250 788	3 527 832	16 538 939
Обществен сектор	15 710 326	63 059,99	944 684,4	485 544,5	1 199 310	13 017 727
Частен сектор	17 790 467	6 221 352	3 954 137	1 765 244	2 328 522	3 521 212
1998 г.						
Общо	40 929 093	8 979 991	7 140 861	2 758 085	4 247 845	17 802 310
Обществен сектор	15 185 966	68 404,36	834 810,4	543 501,9	1 116 320	12 622 930
Частен сектор	25 743 127	8 911 587	6 306 051	2 214 583	3 131 525	5 179 381
1999 г.						
Общо	45 295 846	11 864 868	8 010 357	3 557 740	4 828 589	17 034 292
Обществен сектор	12 995 373	258 878	384 230	324 258	693 986	11 334 021
Частен сектор	32 300 473	11 605 990	7 626 127	3 233 482	4 134 603	5 700 271

Източник: НСИ и собствени изчисления.

В същото време делът на средните фирми в приходите от продажби се увеличава минимално за разглеждания период, а на тези със заети между 101 и 250 човека е почти непроменен.

Общият размер на приходите от продажби на всички фирми (по цени за съответната година) за 1999г. е нараснал спрямо 1997г. с 35,21%. Коригирано с индекса на цените за периода, реалното увеличение на приходите е 26,05%. То е резултат от влиянието на два основни фактора. Първият е настъпилата икономическа стабилизация и резултиращият от нея през 1998 и 1999г. реален ръст на БВП и потреблението. Вторият фактор е много свитото равнище на приходите от продажби на фирмите през 1997г. (които са основа на сравнението) и особено през първата ѝ половина, дължащо се на съществуващата тогава икономическа криза.

Може да се заключи, че ръстът на приходите от продажби за периода 1997 – 1999г. намалява при по-големите размерни групи. Той е най-висок при групата на микрофирмите – 88,8%, и най-нисък при големите фирми – 3%. Тези данни са доказателство за по-голямата гъвкавост и приспособимост на МСП като цяло към условията на пазарно стопанство и интензивен конкурентен натиск. Трябва да се отбележи, че ниският ръст на приходите от продажби на големите фирми се дължи изцяло на тези от общественния сектор, които реализират спад на продажбите в сравнение с 1997 г. от 13,03% (при отчитане на инфлацията спадът е дори още по-голям). Такава тенденция при групата на големите фирми от общественния сектор най-вероятно е следствие от наследените от периода на плановото стопанство управленски, организационни, производствени и т.н. негативи. А и процесът на

приватизация вече се намира в много напреднала фаза, при която значителна част от атрактивните държавни предприятия вече е в частни ръце.

Таблица 10

Средни приходи от основна дейност на фирмите според техния размер и сектор за 1999 г. (хил. лв.)

Сектори	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
Икономиката - общо	225,12	61,92	706,20	1 789,27	3 637,42	24 728,41
Обществен сектор	5 767,36	504,59	490,62	960,54	2 176,04	43 736,44
Частен сектор	161,05	60,56	722,5	1 962,64	4 113,56	13 331,82

Източник: НСИ и собствени изчисления.

През 1999г. се наблюдава известна промяна в съотношението между средните приходи от основна дейност при различните размерни групи фирми. Докато през 1998г. приходите от основна дейност на една микрофирма са 14 пъти по-малки от тези на една малка фирма и около 500 пъти по-ниски от тези на една голяма фирма, през 1999г. тези съотношения са съответно 11 и 399 пъти. Любопитен е фактът, че именно при най-малките и най-големите размерни групи предприятия от общественния сектор реализират по-високи средни приходи от основна дейност в сравнение с тези от частния, което може да се обясни със спецификата на дейността им – те оперират в стратегически за икономиката сектори като транспорт, съобщения, комуникации, производство и разпределение на електроенергия, газ, вода и др.

6. Нетна печалба и рентабилност на фирмите

В предходната точка бяха разгледани динамиката на приходите от основна дейност и от продажби на фирмите. За да бъде по-пълна представата за финансовото здраве на стопанските субекти, в тази част анализът ще се концентрира върху нетната печалба и рентабилността на фирмите.⁶ Нетната печалба представлява т.нар. предприемачески доход – тя е сумата, която остава на разположение на предприемача, след като са приспаднати доходите на лицата/институциите, осигуряващи капитала за бизнеса, платени са заплатите на персонала, дължимите ренти, такси, наеми и т.н. В този смисъл нетната печалба компенсира предприемача за поетите от него рискове и положените усилия по развитието на бизнеса. Тя е може би най-важният индикатор за “здравословното състояние” на дадена фирма, група фирми или на цялата икономиката.

Данните, представени в табл. 11, показват, че през 1998 и 1999г. нетната рентабилност на фирмите в българската икономика демонстрира значителен спад в сравнение с предходната 1997г. Докато през 1997г. тя е положителна – 3,23%, то през 1999 г. стойността ѝ вече е отрицателна – (-

⁶ Нетната печалба на фирмите е получена, като от оперативната печалба се приспаднат дължимите данъци и лихви и се прибави салдото между финансовите и извънредните приходи и разходи. Рентабилността е съотношението между нетната печалба и приходите от основна дейност.

1,39%). Тази негативна тенденция е резултат от действието на няколко фактора. На първо място, това е проведената в края на 1997г. ревалоризация на активите на фирмите, която се налага поради тяхната много ниска балансова стойност и съответно нереално ниските размери на амортизационните отчисления. Това води до значително увеличаване на разходите за амортизация през 1998 и 1999г. На второ място, както показват данните от националната статистика, през последните години се увеличава вносът на инвестиционни стоки. Българските фирми се намират в процес на активно обновяване и модернизиране на производствената си база, което също води до понижаване на оперативната и нетната печалба. Трето, през последните няколко години, негативно влияние върху нетната печалба и рентабилността на фирмите вероятно оказва отварянето на икономиката и растящата конкуренция. Тук могат да се добавят още отрицателният ефект от настъпилите финансови кризи в Азия и Русия, а също и от войната в Косово.

Таблица 11
Нетна рентабилност (нетна печалба/приходи от продажби) на фирмите според тяхната големина и сектор за периода (%)

Размер на фирмата	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.
Икономиката - общо				
Всички фирми	-0,85	3,23	0,69	-1,39
<i>Микрофирми</i>	1,26	2,64	3,21	3,05
<i>Малки фирми</i>	-2,06	2,32	0,03	-1,97
<i>Средни фирми</i>	-2,78	3,27	0,05	-3,78
<i>Фирми със 101-250 заети</i>	-2,09	3,75	1,12	-1,77
<i>Големи фирми</i>	-0,90	3,58	-0,25	-3,61
Обществен сектор				
Всички фирми	-0,51	3,22	-0,64	-5,73
<i>Микрофирми</i>	5,69	-2,27	-0,07	8,83
<i>Малки фирми</i>	-4,68	0,67	-8,17	-23,03
<i>Средни фирми</i>	-2,87	3,25	-2,43	-9,83
<i>Фирми със 101-250 заети</i>	-1,12	2,1	-0,95	-6,65
<i>Големи фирми</i>	-8,54	3,54	-0,06	-5,30
Частен сектор				
Всички фирми	-1,35	3,23	1,51	0,35
<i>Микрофирми</i>	0,64	2,69	3,24	2,92
<i>Малки фирми</i>	-1,62	2,72	1,14	-0,91
<i>Средни фирми</i>	-2,72	3,28	0,65	-3,17
<i>Фирми със 101-250 заети</i>	-3,17	4,63	1,88	-0,95
<i>Големи фирми</i>	-6,98	3,76	-0,73	-0,24

Източник: НСИ; Доклад за малките и средните предприятия 1996–1999г. и собствени изчисления.

Единствената размерна група общо за икономиката, която реализира (плавно нарастваща) положителна рентабилност през целия период 1996 – 1999г., е групата на микрофирмите. Най-големите генератори на загуби в икономиката са групите на средните (-3,78%)⁷ и на големите фирми (-3,61%). Отрицателната рентабилност на българските предприятия основно се натрупва от тези в общественния сектор (-5,73%), което е още едно доказателство за по-ниската ефективност на операциите им. С изключение на

⁷ Що се отнася до средните фирми, може да се предполага, че тук ефект има и т.нар. "downsizing" – намаляването на размера на по-големите фирми и преминаването им в групата на средните.

групата на микрофирмите, в рамките на която общественият сектор е по-рентабилен от частния, при всички останали размерни групи частните фирми показват по-добри нетни финансови резултати.

Таблица 12
Нетна рентабилност на фирмите по отрасли за периода 1996 – 1999 г. (%)

Отрасъл	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.
Селско и горско стопанство	12,18	19,22	-1,7	-8,40
Добивна индустрия	-2,19	6,76	-3,7	-2,88
Преработваща индустрия	-1,45	2,83	-2,17	-7,24
Производство и разпределение на ел. енергия, газ и вода	-6,76	8,06	6,49	3,36
Строителство	-1,20	1,34	1,81	1,29
Търговия	-0,06	1,33	1,66	0,43
Хотели, общежития и обществено хранене	0,61	7,78	5,57	9,21
Транспорт и съобщения, агенции за пътуване и туризъм	-4,53	0,61	3,51	1,32
Финанси, кредит и застраховки	-15,44	10,22	71,25	-18,32
Операции с недвижимо имущество	3,68	-1,42	-1,86	9,55
Образование	14,02	10,9	12,33	3,91
Здравеопазване	2,25	1,54	12,47	7,35
Други услуги	-0,36	6,47	6,61	5,85

Източник: НСИ; Доклад за малките и средните предприятия 1996–1999г. и собствени изчисления.

Разглеждайки по отрасли, рентабилността на българските фирми също варира в значителна степен. Най-висока рентабилност постигат фирмите от отрасъл “Операции с недвижимо имущество” – 9,55%, следвани от тези от “Хотелиерството, общежития и обществено хранене” – 9,21%. Сравнително висока рентабилност показват още производството и разпределението на електроенергия, газ и вода, образованието и здравеопазването. На другия полюс се намират фирмите от финансовия сектор – (-18,32%) и тези от селското и горското стопанство (-8,4%). И при двата сектора се забелязват много силни колебания в рентабилността. Във финансовия сектор например през 1998г. тя е много висока – 71,25%. Това показва, че те до голяма степен се влияят от външни, неконтролируеми фактори (конюнктура, регулиране).

7. Приносът на МСП в заетостта

Една от основните задачи, възлагани на МСП в пазарните икономики, е откриването на нетни работни места. Именно към създаването на заетост са насочени голяма част от програмите, мерките и стимулите за развитие на МСП в развитите страни. Тази задача има по-голямо значение в държавите от Централна и Източна Европа, където някои от основните проблеми са свързани с компенсиране на негативните ефекти, които структурната реформа оказва върху заетостта и достигане на равнища на безработица, сходни с тези в членките на ЕС. Освен това тези страни, особено България, трябва да решават и специфични задачи чрез МСП като създаване на силна средна класа и формиране на нова предприемаческа култура.

През първите няколко години на прехода у нас са създадени около 400 хил. нови частни фирми, които донякъде успяват да смекчат и неутрализират процесите на премахване на излишна заетост в държавните фирми (друг е въпросът, че тези процеси протичат твърде бавно). Най-важното сега е (след като свободните пазарни ниши в икономиката до голяма степен са запълнени, конкуренцията непрекъснато расте, а големите фирми тепърва предстои да

съкратят значителен брой работни места) ще успеят ли МСП да генерират достатъчно заетост, така че равнището на безработицата като цяло да намалява? Съдейки по увеличената безработица през последните две години, отговорът на този въпрос засега е отрицателен. Още повече, ако става дума за “качествени” работни места.

Таблица 13

Дял на фирмите според тяхната големина в общата заетост за периода 1996 – 1999г. (%)

Сектор	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996 г.					
Икономиката - общо	16,3	11,9	8,5	16,0	47,3
Обществен сектор	0,3	4,1	6,6	18,3	70,7
Частен сектор	39,7	23,3	11,3	12,6	13,0
1997 г.					
Икономиката - общо	19	13,2	8,8	15,2	43,8
Обществен сектор	0,5	5	7,1	16	71,5
Частен сектор	33,5	19,6	10,1	14,6	22,3
1998 г.					
Икономиката - общо	20,5	14,5	9,1	14,2	41,8
Обществен сектор	0,5	4,9	7	14,1	73,6
Частен сектор	31,7	19,9	10,3	14,3	23,8
1999 г.					
Икономиката - общо	22,0	15,6	9,2	13,4	39,8
Обществен сектор	0,6	4,4	5,3	11,1	78,5
Частен сектор	31,2	20,3	10,9	14,4	23,2

Източник: НСИ; Доклад за МСП 1996 – 1999 г. и собствени изчисления.

Данните, представени в табл. 13, все пак показват, че дялът на МСП в общата заетост се повишава през последните две години. Микропредприятията увеличават дела си от 16,3% през 1996г. на 22% през 1997г. Малките и средните фирми също регистрират увеличение на дела си. Общо, дялът на МСП в заетостта нараства от 36,7% през 1996г. до 46,7% през 1999г. Това става основно за сметка на най-големите фирми, чийто дял за последните две години намалява с 4 процентни пункта. Тази тенденция се дължи, на първо място, на увеличаването на броя на МСП в икономиката и по всяка вероятност – на по-големия обхват на изследваните от националната статистика фирми. И на второ място, на съкращаването на работни места от страна на големите фирми (с над 100 заети).

МСП имат значително по-висок принос към заетостта в частния сектор отколкото, в общественения. През 1999г. те осигуряват 62,4% от всички работни места в частния сектор и само 10,4% от тези в общественения сектор, т.е. намалението в сравнение с 1998г. е два процентни пункта.

Направените изводи се потвърждават от данните в табл. 14. Те показват динамиката в абсолютния брой на заетите по размерни групи за периода 1996 – 1999г. Общо за икономиката броят на заетите през 1999 г. е 91,27% от този през 1996г. Това намаление се дължи на фирмите с над 100 човека персонал, при които заетите през 1999г. са с 272 899 по-малко в сравнение с 1996г. От своя страна абсолютният брой на заетите общо в МСП се увеличава през разглеждания период със 118 472 човека. За ръста на

заетостта в МСП най-голям принос имат микрофирмите, при които е налице увеличение от 25,79%. Броят на заетите в средните предприятия е с най-голяма стабилност и почти не се променя през периода.

Таблица 14

Брой на заетите по размерни групи за периода 1996 – 1999г.

Категории предприятия	1996г.		1997г.		1998г.		1999г.	
	Брой заети	Прираст (%)	Брой заети	Прираст (%)	Брой заети	Прираст (%)	Брой заети	Прираст (%)
Икономиката общо	1 769 865	100	1 656 920	93,62	1 680 115	94,93	1 615 438	91,27
Микрофирми	282 495	100	314 056	111,17	342 360	121,19	355 353	125,79
Малки фирми	205 888	100	218 281	106,02	242 192	117,63	251 300	122,06
Средни фирми	148 353	100	145 214	97,88	152 578	102,85	148 555	100,14
МСП общо	636 736	100	677 551	106,41	737 130	115,77	755 208	118,61
Фирми със 101-250 заети	279 218	100	251 540	90,09	238 881	85,55	216 673	77,60
Големи фирми	853 911	100	727 829	85,23	704 104	82,46	643 557	75,37

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Таблица 15

Среден брой на заетите във фирмите по размерни групи за периода 1996 – 1999г.

Сектори	Всички фирми	Микро фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996 г.						
Икономиката - общо	9,94	1,72	22,60	71,46	156,34	911,32
1997 г.						
Икономиката - общо	8,75	1,79	22,22	71,18	154,70	939,13
1998 г.						
Икономиката - общо	8,17	1,80	21,76	70,87	153,62	882,34
1999 г.						
Икономиката - общо	7,64	1,82	21,37	70,61	153,45	870,85
Частен сектор	5,41	1,81	21,02	58,29	152,77	566,71
Обществен сектор	201,28	4,89	25,98	71,21	155,53	1378,12

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Средният размер на българската фирма, измерен посредством броя на заетите, намалява с около двама човека през периода 1996 – 1999г. (вж. табл. 16). Единствено при микрофирмите има увеличение, макар и незначително. При всички останали размерни групи е налице тенденция към спад на броя на заетите в една фирма. Най-значителен е той при големите предприятия (над 250 човека персонал), всяка от които дава работа на средно 40 човека по-малко през 1999г. в сравнение с 1996г.

Приносът на МСП в заетостта по отрасли отразява специфичните черти на отделните видове бизнес, и по-конкретно – размера на необходимия капитал за “задвигването” му. В отраслите, изискващи значителни капитали

за “завъртане на колелото”, например “Добивна индустрия”, “Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода”, “Транспорт и съобщения”, дялът на МСП в заетостта е най-малък – съответно 4,4, 2,6 и 23,7% за 1999г. Обратно, в отраслите с нисък капиталов интензитет като “Търговия”, “Хотелиерство и ресторантьорство”, “Операции с недвижими имоти” МСП имат доминиращ дял в заетостта – съответно 89,3, 75,9 и 68,2%. МСП са със значителен дял и в отрасли като “Финансови услуги” и “Здравеопазване”, но може да се очаква, че тези данни са надценени поради непълното представяне на фирмите от тези отрасли в изследването.

Таблица 16

Дял на фирмите според тяхната големина и отрасъл в заетостта през 1999г. (%)

Отрасъл	Микро-фирми		Малки фирми		Средни фирми		Фирми със 101-250 заети		Големи фирми	
	1998 г.	1999 г.	1998 г.	1999 г.	1998 г.	1999 г.	1998 г.	1999 г.	1998 г.	1999 г.
Селско и горско стопанство	8,6	11,4	33,6	36,4	21,8	18,6	27,0	18,1	9,0	15,4
Добивна индустрия	0,3	0,5	1,5	1,8	1,4	2,2	6,0	7,6	90,8	88,0
Преработваща индустрия	6,7	7,4	10,1	11,7	8,5	9,8	16,2	17,8	58,4	53,3
Производство и разпределение на ел. енергия, газ и вода	0,2	0,2	0,8	0,8	1,5	1,5	3,5	3,6	93,9	93,8
Строителство	14,7	15,6	22,3	23,8	15,9	16,2	24,5	23,7	22,6	20,7
Търговия	59,0	60,3	21,2	22,2	7,2	6,8	6,1	5,5	6,6	5,2
Хотели, общежития и обществено хранене	55,0	54,8	12,0	13,8	6,2	7,3	10,2	9,1	16,6	15,0
Транспорт и съобщения, агенции за пътуване и туризъм	14,0	13,0	5,7	5,7	5,1	5,1	8,5	6,9	66,6	69,4
Финанси, кредит и застраховки	42,3	45,6	32,9	34,9	5,6	6,9	3,9	5,9	15,3	6,8
Операции с недвижимо имущество	38,9	37,8	20,1	20,1	10,7	10,4	13,7	12,2	16,6	19,5
Образование	52,6	39,3	22,2	17,4	9,2	7,4	8,1	7,6	8,0	28,3
Здравеопазване	72,9	66,8	22,1	21,7	0,0	8,0	5,1	3,5	0,0	0,0
Други услуги	24,7	24,6	20,9	22,5	11,1	10,7	30,9	29,1	12,4	13,1

Източник: НСИ; Доклад за МСП 1996 – 1999г. и собствени изчисления.

Като цяло приносът на МСП в заетостта по отрасли през 1999 г. остава почти непроменен в сравнение с 1998г. Може да се очаква, че в близко бъдеще той действително ще се увеличи в някои отрасли като “Производство и разпределение на електроенергия”, “Транспорт” и “Здравеопазване” поради задълбочаването на процесите на приватизацията в тези сфери. Определено влияние (забавен лаг) ще изиграят и редица мерки, предприети от правителството през последната година, най-вече в инициативите на АМСП.

8. Принос на МСП в износа и вноса

През последното десетилетие МСП участват активно във външнотърговските отношения на страната. В резултат от децентрализацията на икономиката и премахването на почти всички ограничения за извършване на външнотърговска дейност все повече МСП контактуват с външни партньори.

Таблица 17

Принос на фирмите във външната търговия според тяхната големина и сектор (%)

Сектор	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	МСФ – общо	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
Дял в износа						
1996г.						
Икономика - общо	10,60	7,65	3,22	21,47	7,44	71,09
Обществен сектор	0,08	1,09	1,09	2,26	6,07	91,67
Частен сектор	37,08	24,17	8,60	69,85	10,89	19,26
1997г.						
Икономика - общо	8,82	6,50	3,34	18,66	8,52	72,82
Обществен сектор	0,09	1,60	0,69	2,38	5,00	92,62
Частен сектор	19,58	12,56	6,60	38,74	12,87	48,39
1998г.						
Икономика - общо	9,53	7,85	4,74	22,12	11,03	66,85
Обществен сектор	0,05	1,05	2,80	3,90	3,92	92,18
Частен сектор	16,14	12,59	6,09	34,82	15,98	49,20
1999г.						
Икономика - общо	9,17	7,3	4,68	21,15	11,16	67,69
Обществен сектор	0,02	0,67	0,7	1,39	2,83	95,79
Частен сектор	14,35	11,04	6,93	32,32	15,87	51,8
Дял във вноса						
1996г.						
Икономика - общо	21,96	12,52	3,45	37,93	6,76	55,29
Обществен сектор	15,57	0,36	0,92	16,85	3,38	79,77
Частен сектор	33,09	33,58	7,82	74,49	12,61	12,89
1997г.						
Икономика - общо	11,37	13,96	3,34	28,67	10,86	60,47
Обществен сектор	0,43	7,84	0,50	8,77	1,98	89,26
Частен сектор	23,46	20,73	6,48	50,67	20,68	28,65
1998г.						
Икономика - общо	15,13	17,70	5,69	38,52	11,36	50,12
Обществен сектор	0,40	7,95	1,21	9,56	1,73	88,71
Частен сектор	23,30	23,10	8,17	54,57	16,70	28,72
1999г.						
Икономика - общо	14,49	17,28	5,42	37,19	11,34	51,47
Обществен сектор	0,13	0,83	1,11	2,07	1,25	96,68
Частен сектор	21,33	25,12	7,47	53,92	16,15	29,93

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Разглеждайки приноса на МСП във външната търговия, правят впечатление два факта (вж. табл. 17). Първо, делът на малките и средните фирми във външнотърговския оборот е по-малък от дела им в икономиката, и второ, като цяло участието им във вноса е по-голямо, отколкото в износа.

Общо делът на трите най-малки размерни групи е 21% в износа и 38% във вноса. Колебанията през последните 4 години са свързани повече със съотношението между приноса на отделните размерни групи и по-малко със съвкупния принос на микро-, малките и средните фирми.

Съществени са различията, свързани с формата на собственост на предприятията. Участието на фирмите от общественния сектор както в износа, така и във вноса е символично – около 2% общо за трите малки размерни групи. За разлика от тях делът на МСП от частния сектор е много по-близък до дела им в икономиката на страната.

По отношение на приноса на МСП по отрасли във външнотърговските отношения и специално в износа различията са твърде големи. Отраслите са обособени в две големи групи. В първата влизат “Финанси и застраховане“, “Търговия“, “Строителство“, “Селско стопанство” и “Бизнес–услуги”. В нея преобладаващ дял в износа заемат МСП. Във втората група (“Добивна индустрия“, “Преработваща индустрия“, “Енергетика“, “Транспорт и съобщения”) с по-голям принос за износа са големите предприятия (вж. табл. 18).

Различията в размерната структура на отраслите са само част от обяснението. При отраслите от втората група много силно влияние оказва фактът, че предприятията в тях са изцяло или в много голяма част държавна собственост и в повечето случаи заемат монополно положение в икономиката. Затова очакванията са, че успоредно с разширяването на приватизацията ще се нормализира най-напред размерната структура на производството, а след това и структурата на износа ще се доближава до нея.

По принцип по-големите фирми имат повече възможности да участват във външнотърговската дейност (вж. табл. 19). Единствено те имат по-голям дял на приходите от износ (25,47%) в общите си приходи в този дял за всички фирми (14,45%), а показателят за предприятията със 101 до 250 заети е близък до средния за страната. При всички останали размерни групи приходите им от износ заемат по-малък дял в общите им приходи в сравнение със средните за всички фирми.

Таблица 18
Относителен дял на фирмите в износа за 1999г. по отрасли според тяхната големина (%)

Отрасъл	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	МСФ – общо	Фирми със 101 до 250 заети лица	Големи фирми
Селско, горско стопанство, лов и риболов	20.02	32.19	6.54	58.75	20.25	21.00
Добивна индустрия	0.06	0.86	0.12	1.04	1.04	97.91
Преработваща индустрия	1.67	3.57	3.65	8.89	11.13	79.98
Строителство	14.10	35.56	16.06	65.72	5.28	29.00
Търговия и ремонт	50.21	24.91	11.24	86.36	10.91	2.73
Хотели и обществено хранене	1.56	20.52	0.14	22.22	23.71	54.07
Транспорт и съобщения	25.74	27.86	0.93	54.53	0.74	44.73
Финанси, кредит, застраховки	0.45	4.41	0.27	5.13	3.19	91.68
Операции с имущество и бизнес-услуги	31.48	17.84	5.73	55.05	44.95	0.00
Здравеопазване	0.06	0.63	3.46	4.15	45.44	50.41
Други услуги	49.21	49.21	0.85	99.27	0.73	0.00

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Тенденцията също е много ясна – делът на приходите от износ нараства от 5,22% за микрофирмите до 14,93% за тези със 101-250 заети. Затова, когато става дума за приближаване на структурата на износа до тази на производството, не може да се очаква пълно съответствие, а по-скоро приближаване на двете структури, при което в първата ще преобладават по-високите размерни групи.

Интерес представлява сравнението между дела на приходите от износ по форма на собственост на предприятията. Според претеглените резултати делът на фирмите от общественения сектор е по-значим, тъй като тежестта на големите фирми е по-голяма. Във всяка отделна размерна група частните предприятия имат по-висок дял на приходите от износ в общите им приходи в сравнение с държавните. Разликата при отделните групи е 1,5 до 2 пъти, а

при микропредприятията е многократно по-голяма. Тази тенденция се наблюдава от 1996г. Изключенията са само две – средните фирми през 1998г. и предприятията със 101 до 250 заети през 1996г. Това е резултат, при равни други условия, от по-голямата предприемчивост и активност на частните фирми.

Таблица 19

Дял на приходите от износ в общите приходи от основна дейност на фирмите по групи според техния размер и сектор (%)

Сектор	Всички фирми	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101 до 250 заети лица	Големи фирми
1996 г.						
<i>Икономиката - общо</i>	15,99	8,55	8,79	9,88	11,87	22,28
<i>Обществен сектор</i>	19,22	0,40	6,19	6,02	13,24	21,96
<i>Частен сектор</i>	11,23	9,69	9,23	12,40	10,36	27,02
1997 г.						
<i>Икономиката - общо</i>	19,25	9,43	8,63	9,28	15,23	28,15
<i>Обществен сектор</i>	22,42	5,30	6,08	4,70	14,20	25,16
<i>Частен сектор</i>	16,39	9,47	9,24	10,61	15,78	39,12
1998 г.						
<i>Икономиката - общо</i>	14,80	6,72	6,79	10,36	15,42	22,22
<i>Обществен сектор</i>	16,02	1,72	3,12	12,86	8,47	17,73
<i>Частен сектор</i>	14,06	6,76	7,29	9,76	17,94	33,18
1999 г.						
<i>Икономиката - общо</i>	14,45	5,22	6,04	8,55	14,93	25,47
<i>Обществен сектор</i>	17,83	0,15	4,09	4,98	9,29	19,64
<i>Частен сектор</i>	13,05	5,35	6,14	8,92	15,91	36,94

Източник: НСИ и собствени изчисления.

9. Дълготрайни материални активи

Разликата в стойността на дълготрайните материални активи (ДМА) по размерни групи предприятия е естествена. Затова интерес за анализа представлява съотношението, както и тенденциите на неговата промяна, породени от промяната на величината на ДМА по групи предприятия.

През 1999г. за първи път след 1996г., откакто се наблюдават промените в сектора на МСП, тенденцията се прекъсва и стойността на ДМА в МСП се увеличава по-бързо, отколкото в големите предприятия. Съотношението между средната стойност на ДМА в една голяма в сравнение с една микрофирма намалява от 2400 на 1780 пъти, а спрямо една малка фирма – от 100 на 92 пъти. Причината е в това, че ДМА в МСП през 1999г. се увеличават много по-бързо от тези в големите предприятия. Най-значително, с близо 50%, е увеличението в микрофирмите, в малките и средните предприятия и тези със 101 – 250 заети – около 20%, а в големите – с 10,5%.

Посочените промени отново потвърждават направения извод, че МСП първи реагират на стабилизацията на макроикономическите условия в страната и първи регистрират растеж. Тенденцията към увеличение на ДМА е забавена с една година в сравнение с регистрирания ръст на брутната добавена стойност на заетите, но това е обяснимо. Необходимо е технологично време за въвеждане на ДМА, докато другите показатели

първоначално могат да нарастват и чрез използване на съществуващи резерви.

Таблица 20

Балансова стойност на ДМА, инсталирани в една фирма в края на съответната година (хил. лв. по текущи цени)

Година	Всички фирми	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996	5088	479	8543	22941	52378	646032
1997	69512	4060	96646	404500	833546	12028575
1998	84085	6137	148023	509231	997363	14825453
1999	89,76	9,18	178,16	613,85	1190,34	16384,41

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Много бързото нарастване на ДМА за една микрофирма – 2-3 пъти по-голямо в сравнение с МСП и близо 5 пъти по-голямо в сравнение с големите предприятия, се нуждае от по-обстояен анализ, особено от гледна точка на възможната политика спрямо сектора на МСП. Кредитът в България е труднодостъпен и скъп. Инвестиция от 6 до 10 хил. лв. средно за една микрофирма е възможно да бъде направена дори и при враждебна кредитна система. Но за сума от 150 до 200 хил. лв., колкото е средната инвестиция за една малка фирма, помощта на кредитните институции е от особено важно значение. Малките и средните предприятия имат потенциал за растеж, но той не може да бъде или би могъл да бъде осъществен много трудно и бавно, ако се разчита само на вътрешнофирмено финансиране.

Необходимо е да се предвидят мерки, които да улеснят достъпа и да направят по-евтин кредита за МСП с потенциал за растеж, да се подпомогнат потенциалните динамични предприемачи. Създаването на условия за облекчено целево финансиране на тази група предприятия е обосновано поне по две причини. Рискът за тяхното финансиране е по-малък, тъй като те са установени на пазара, имат бизнес-история, активи, които да заложат, могат да участват частично във финансирането и т.н. Втората причина е, че чрез подпомагане на динамичните МСП може да се улесни решаването на проблемите на растежа и заетостта в икономиката, т.е. решават се не само частни проблеми на група предприятия, но и на цялата икономиката.

10. Задлъжнялост на фирмите

Данните за задълженията и заемите на фирмите са интересен материал за анализ. Като цяло задълженията на фирмите нарастват с около 20% през 1999г. в сравнение с предишната. Причината за това са предприятията от две размерни групи – микро- и тези със 101-250 заети. Фирмите от всички останали групи намаляват чувствително обема на задълженията си – от 2 пъти за големите до 15 пъти за малките (вж. табл. 21). При заемите също се наблюдава увеличение за всички фирми, което се дължи отново на групите на микропредприятията и тези със 101-250 заети.

Причините за тези разнопосочни тенденции могат да бъдат потърсени чрез анализ на структурата на задълженията, а и на заемите на фирмите от различните размерни групи.

Таблица 21

Обща стойност на задълженията и заемите за една фирма от дадена група предприятия (хил. лв., по текущи цени)

	Всички фирми	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми със 101-250 заети	Големи фирми
1996г.						
Задължения	10168	1406	27053	54312	99933	1111444
Заеми	6798	449	14687	36141	77959	841159
1997г.						
Задължения	43884	6395	123123	297407	541352	5798244
Заеми	25538	2454	56196	156517	278293	3977325
1998г.						
Задължения	53158	8764	175608	428541	648515	6743006
Заеми	29503	4884	70513	202430	342624	4242686
1999г.						
Задължения	64,68	13,95	13,13	105,02	723,63	3822,41
Заеми	37,76	8,59	4,96	48,66	395,32	2684,77
Краткосрочни заеми	25,96	12,18	23,29	24,51	41,54	30,04
Дългосрочни заеми	74,04	87,82	76,71	75,49	58,46	69,96

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Таблица 22

Структура на задълженията на фирмите (%)

	Всички фирми	Микро-фирми	Малки фирми	Средни фирми	Фирми с 101-250 заети	Големи фирми
1996г.						
Задължения към държавния бюджет	13,66	4,61	5,22	9,12	9,48	18,87
Задължения към доставчици	46,53	59,89	49,53	43,29	48,53	42,87
Задължения към персонала	3,26	0,53	3,03	3,50	6,10	3,42
Задължения към социалното осигуряване	2,53	0,31	0,93	1,91	3,42	3,32
Други задължения	34,01	34,66	41,29	42,18	32,48	31,52
1997г.						
Задължения към държавния бюджет	13,43	4,12	5,22	6,49	9,34	19,70
Задължения към доставчици	42,20	52,25	45,49	48,74	37,24	38,90
Задължения към персонала	3,56	0,79	3,35	4,83	6,44	3,58
Задължения към социалното осигуряване	2,15	0,36	1,19	2,27	3,19	2,64
Други задължения	38,65	42,47	44,74	37,67	43,78	35,18
1998г.						
Задължения към държавния бюджет	16,18	5,68	6,73	7,43	11,14	25,30
Задължения към доставчици	37,96	46,38	39,35	33,05	35,42	36,16
Задължения към персонала	3,59	0,96	2,78	4,50	6,58	3,98
Задължения към социалното осигуряване	3,19	0,41	1,67	2,87	4,52	4,41
Други задължения	39,08	46,57	49,47	52,16	42,35	30,14
1999г.						
Задължения към държавния бюджет	11,67	4,09	5,94	7,93	8,74	20,21
Задължения към доставчици	40,92	47,04	40,64	36,40	36,57	39,97
Задължения към персонала	3,39	1,20	3,14	4,21	5,08	4,04
Задължения към социалното осигуряване	3,81	0,66	2,27	3,78	4,73	6,00
Други задължения	40,21	47,01	48,01	47,68	44,88	29,77

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Прави впечатление, че се поддържа положителна тенденция към запазване на ниско равнище и дори намаляване в отделни случаи на задълженията към държавния бюджет, персонала и социалното осигуряване. Задълженията в тези три направления са по-малки, отколкото към доставчици и други краткосрочни задължения, взети поотделно. Особено чувствително спадат задълженията към държавния бюджет в сравнение с

предишната година – от 16,18 на 11,67%, което се дължи основно на намалението на задълженията на големите фирми. Тези тенденции отбелязват засилване на финансовата дисциплина, както и ефективност на мерките за подобряване състоянието на фирмите с лоши финансови резултати.

Запазва се висок дялът на задълженията към доставчиците, които са почти на същото равнище както предишната година, но с леко увеличение, дължащо се на големите предприятия.

Подобно е състоянието и на другите краткосрочни задължения – почти същото равнище, както и през предишната година.

Структурата на заемите показва, че дългосрочните са около 3 пъти повече, отколкото краткосрочните. При микрофирмите това съотношение е повече от 7 към 1, а при големите е по-малко. Това показва, че въпреки по-голямата строгост на търговските банки при отпускане на заеми фирмите успяват да получат инвестиционни кредити.

По-високият дял на дългосрочните заеми при микрофирмите потвърждава изводите, направени при анализа на ДМА, че тази група е най-активна и има сравнително най-добри постижения при разширяване на своята дейност.

Изводи

- **Размерната структура** на българската икономика се приближава до тази в ЕС, в резултат от трайно наблюдаващата се тенденция към увеличаването дела на микро- и малките предприятия и намаляване дела на големите фирми в броя на заетите и приходите от продажбите на предприятията, но все още дялът на големите предприятия в България е доста по-висок, а дялът на микропредприятията – доста по-малък от този в ЕС.
- Потвърждава се закономерността, че при стабилизиране на макроикономическите условия в една страна малките фирми са тези, които първи се възползват от нея, реагират най-бързо и първи отбелязват растеж.
- Ръстът на **приходите от продажби** за периода 1997–1999г. спада при по-големите размерни групи. Той е най-висок при микрофирмите – 88,8%, и най-нисък при големите – 3%. Тези данни са доказателство за по-значителната гъвкавост и приспособимост на МСП към условията на пазарно стопанство и силна конкуренция.
- През 1998 и 1999г. **нетната рентабилност** на фирмите показва значителен спад в сравнение с 1997г. Единствената размерна група в икономиката, която реализира (плавно нарастваща) положителна рентабилност през целия период 1996–1999г., е тази на микрофирмите.
- Дялът на МСП в общата **заетост** се увеличава през последните години и достига 46,7% през 1999г. Това показва, че през последните четири години се очертава тенденция към увеличаване тежестта и приноса на МСП в общата заетост.

- Частните предприятия имат по-висок дял на постъпленията от **износ** в общите им приходи в сравнение с държавните. Тази тенденция показва по-голямата им предприемчивост и активност.
- През 1999г. за първи път след 1996г. съотношението между средната стойност на **дълготрайните материални активи** в едно голямо предприятие в сравнение с една микрофирма намалява. Потвърждава се направеният извод, че МСП първи реагират на стабилизацията на макроикономическите условия в страната и първи регистрират растеж.
- Въпреки рестриктивната политика на търговските банки при отпускане на заеми част от фирмите успяват да получат инвестиционни кредити. По-високият дял на дългосрочните заеми при микрофирмите показва, че тази група е най-активна и има сравнително най-добри постижения при разширяване на своята дейност.